

Altenbroek: een natuurreservaat in de dalen van Noor en Voer

Joost Dewyspelaere
& Rik Palmans

Nederlandse natuurliefhebbers kennen het Noordal (een door Natuurmonumenten beheerd reservaat in Noorbeek) als een bijzonder waardevol gebied. Aan de andere kant van de landsgrens sluit daar een natuurreservaat op aan waar sinds twintig jaar hard wordt gewerkt aan de verhoging van de ecologische waarde.

In 1995 verkochten de toenmalige eigenaren het historische landgoed Altenbroek in 's-Gravenvoeren (B). Het kasteel en het park bleven ook na de verkoop in particulier bezit. Natuurverenigingen verwierven de aan landbouwers verpachte weilanden, akkers en bossen – in totaal meer dan 150 ha. Ongeveer 25 ha ging naar de Nederlandse Natuurmonumenten; 130 ha werd eigendom van het Vlaamse Natuurpunt. Het gebied sluit aan bij natuurgebied Noordal, dat al langer door Natuurmonumenten wordt beheerd. Altenbroek wordt deels gevormd door de vallei van de Noor en deels door hellingbossen in de vallei van de Voer of op het plateau van de Schoppemerheide. Sinds de verwerving van het gebied werkt Natuurpunt aan de ontwikkeling tot een waardevol natuurreservaat, dat een hoge landschappelijke waarde bezit en tegelijk de mogelijkheid biedt grote aantallen wandelaars op te vangen. Overleg over grensoverschrijdend beheer lijkt voor de hand te liggen, maar dat blijkt in de praktijk tegen te vallen. Zo waren er kort

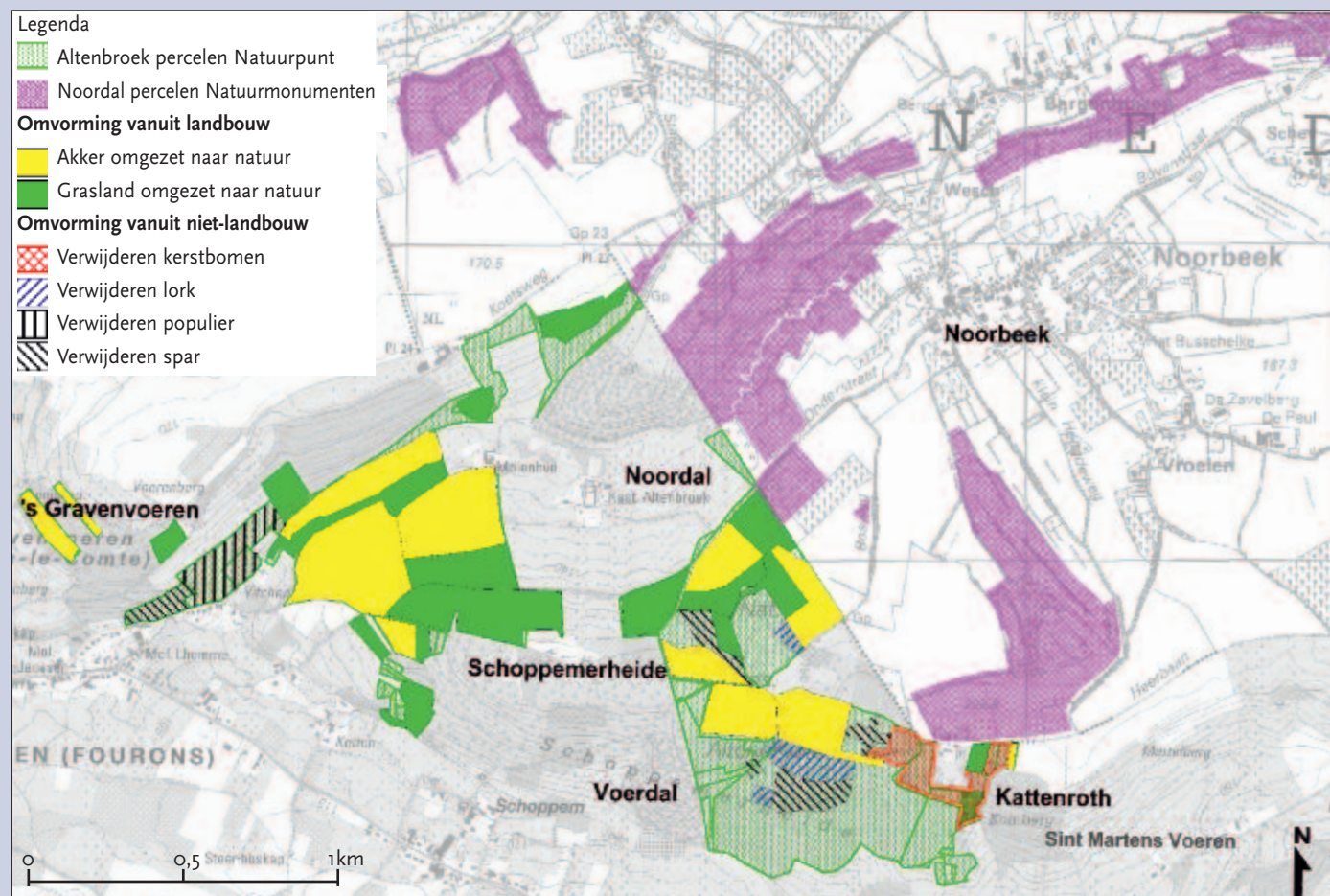
na de aankoop plannen om ter hoogte van Kattenroth de afscheiding tussen het gebied van Natuurmonumenten en dat van Natuurpunt weg te nemen. Runderen zouden dan ongehinderd de grens kunnen oversteken. Op de weg die ter hoogte van die grens loopt, zouden veerhoeders het ontsnappen van de runderen moeten verhinderen. Het toenmalige gemeentebestuur van Voeren weigerde echter daar toestemming voor te geven. Later opteeden de Nederlanders voor Glan-runderen, terwijl de Belgen Galloway's kozen. De twee gebieden bleven dus netjes gescheiden.

Gericht habitattherstel in de vallei van de Noor

Gedurende de eerste tien jaren bestond het beheer vooral in het 'vernatuurlijken' van het landschap: 40 ha akkers en 18 ha aanplantingen van sparren, lorken en populieren werden omgevormd naar grasland en/of natuurlijk bos. Foto 1 & figuur 1 geven een beeld van deze grootschalige verandering.

In het Noordal werd gekozen voor open grasland dat landschappelijk paste bij de onmiddellijke omgeving van het kasteel. Een groot deel van het vroegere kasteeldomein bestond uit weilanden en akkers. Ze sloten aan bij het in Engelse stijl aangelegde landschapspark uit het midden van de negentiende eeuw, met weidse panorama's en boompartijen die het kasteelpark doortrokken naar

Fig. 1. Landschapsveranderingen Altenbroek.

het omliggende gebied. Het behoud van dat karakter speelt mee in de overweging om deze percelen zeker niet te laten 'verbossen', maar ze te behouden als graslanden.

Ze werden vroeger bewerkt door landbouwers die er vaak een pachtrecht hadden. Daardoor kon de omvorming tot natuurgebied slechts in stappen verlopen. Na de aankoop werd in overleg met de landbouwers de bemesting gestopt of geleidelijk helemaal afgebouwd: 40 ha akkers werden omgezet in (onbemeste) weilanden. Omdat de bovenste bodemlaag nog altijd zeer rijk is aan nutriënten, is de biodiversiteit van deze graslanden echter nog zeer ver verwijderd van het potentieel dat deze terreinen bieden.

In het beheerplan gaat veel aandacht uit naar het omvormen van die percelen tot bloemrijke graslanden op kalkrijke bodem, waarin voor deze graslanden typische soorten opnieuw kansen moeten krijgen. Essentieel in dat beheer is het verlagen van de nutriëntenconcentraties in de bodem.

De klassieke manier om dat te bereiken is maaien en afvoeren van het maaisel, eventueel gecombineerd met een nabegrazing. Op de percelen die al langer als grasland in gebruik waren, leidde die techniek tot een duidelijk waarneembare verhoging van de biodiversiteit, maar van een echt spectaculaire verbetering kunnen we zeker nog niet spreken. Dat er meer potentie aanwezig is, kwam bijvoorbeeld op een gewezen maïsakker tot uiting. Dit perceel heeft zich na braaklegging (1997) en een jaarlijkse zomerbegrazing vanaf midden juni ontwikkeld tot een bloemrijk grasland met honderden exemplaren van Klavervreter (*Orobancha minor*), met daarnaast ook veel Harige ratelaar (*Rhinantus alectorolophus*), Kattendoorn (*Ononis repens*) en Ruige weegbree (*Plantago media*) (foto 2).

LIFE-projecten

Meer rigoureuze ingrepen, zoals ontgronden en uitmijnen, leveren betere resultaten op, maar zijn erg duur. Natuurpunt greep dan ook de kans om met Europese subsidies in het kader van het

Foto 2. Braaklegging van een akker en een jaarlijkse zomerbegrazing vanaf midden juni hebben geleid tot een soortenrijk fraai ogend grasland aan de rand van de Maasvallei (foto: Joost Dewyspelaere).

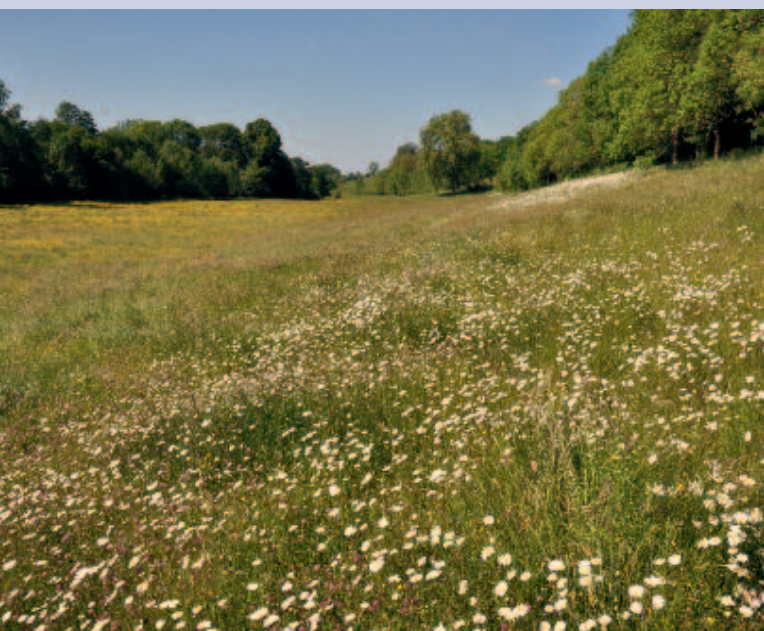

Foto 1. Voormalige akkers langs de Noor worden bloemrijke graslanden; nu nog werken aan de kwaliteit van deze graslanden (foto: Joost Dewyspelaere).

LIFE-project Héliantheme (zie ook Vanherck & Ory, dit nummer) ontgroning toe te passen op enkele percelen in het reservaat. De opzet van dat project, dat liep van 2009 tot 2015, was om in het stroomgebied van de Maas, zowel in Wallonië als in Vlaanderen, meer dan 150 ha kalkgraslanden te herstellen en er een duurzaam beheer voor uit te werken. Er was een budget van ongeveer € 4,8 miljoen voor beschikbaar. In Altenbroek werd een deel van die subsidie gebruikt voor het afgraven van in totaal drie ha, op drie verschillende plaatsen. De werken werden in het najaar 2011 uitgevoerd (fig. 2). De afgegraven bodem werd ter plaatse in het reliëf verwerkt, waarbij de voedselrijkste grond onderaan werd aangebracht en bedekt met schralere grond.

De voorziene tweede fase van de werken kon niet doorgaan, omdat de gemeentelijke overheid weigerde de vergunning af te leveren voor de ontgroning, uit vrees voor bodemerosie. Ons inziens is deze vrees onterecht.

Uit een Olsen-P-analyse bleek de fosfaatbelasting, in vergelijking met de zandgronden in Noord-Limburg (B), mee te vallen. Op de percelen met het hoogste potentieel – de graslanden – bleek het afgraven van een bovenlaag van 15 cm voldoende te zijn om een sterke reductie van het fosfaatgehalte te bereiken. Op de voormalige akkers, die vóór het afgraven al in grasland waren omgezet en een verschalend beheer hadden gekregen, volstond het om 30 cm weg te halen.

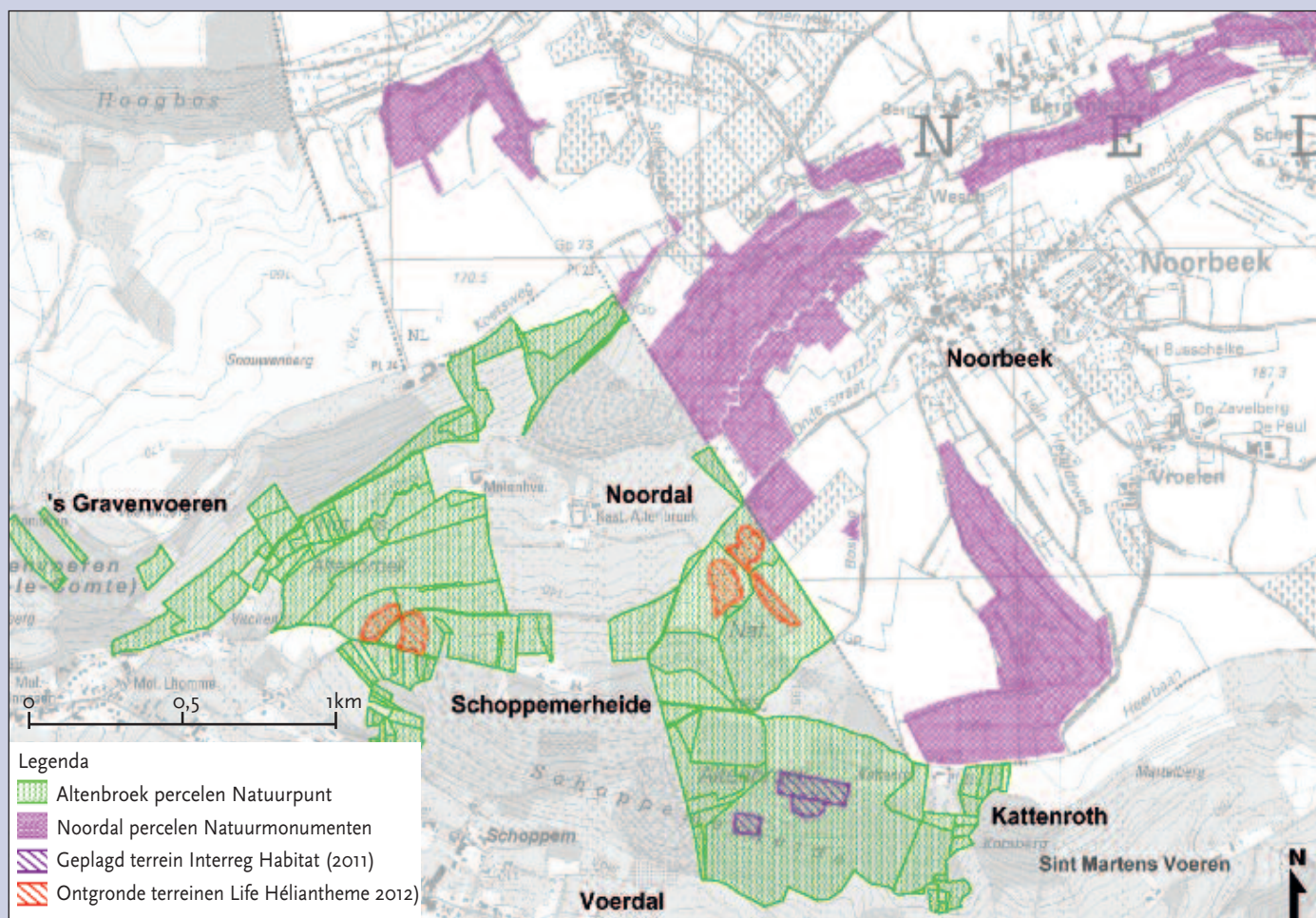

Fig. 2. Ontgronde en geplagde terreinen in omgeving Altenbroek, uitgevoerd in najaar 2011.

Na het afgraven werd bewust niet 'geënt' met hooi, om een beeld te krijgen van de nog in de zaadbank aanwezige soorten. Op de afgravingen van de voormalige weidepercelen, zowel op een kalkrijke locatie als op een zure locatie, bleek wel degelijk nog een zaadbank aanwezig te zijn. Op dat laatste perceel kwamen vlakdekkend doelsoorten als Veelbloemige veldbies (*Luzula multiflora*), Mannetjesereprijs (*Veronica officinalis*), Pilzegge (*Carex pilulifera*), Bosdroogbloem (*Gnaphalium sylvaticum*), Brem (*Cytisus scoparius*) en Fraai hertshooi (*Hypericum pulchrum*) te voorschijn (foto 3). Op de kalkrijke locatie bleef het kiemen van doelsoorten beperkt tot een smalle strook waar min of meer harde kalksteen ondiep aanwezig was, met soorten als Beemdkroon (*Knautia arvensis*), Duifkruid (*Scabiosa columbaria*), Grote centaurie (*Centaurea scabiosa*), Grote tijm (*Thymus pulegioides*), Grasklokje (*Campanula rotundifolia*), Blaassilene (*Silene vulgaris*) en Wondklaver (*Anthyllis vulneraria*) (foto 4).

Ook voor de fauna leidden de afgravingen op de voormalige graslanden tot mooie resultaten. Al het eerste jaar vestigde het Zwartsprietdikkopje (*Thymelicus lineola*) zich weer in Altenbroek. Het jaar erop voegde het Geelsprietdikkopje (*Thymelicus sylvestris*) zich

Foto 3. Na afgraven van 10 – 20 cm op deze zure locatie hoog gelegen nabij de grens ontstond een stenig open grasland waarin soorten van een heischraal grasland zonder inzaai kiemden (foto: Joost Dewyspelaere).

daarbij. Anno 2014 waren beide soorten op de afgegraven percelen en in andere bloemrijke stukken in de omgeving talrijk aanwezig. Ook zeldzamere soorten als Kaasjeskruidkoppje (*Carcharodus alceae*) en Klaverblauwtje (*Cyaniris semiargus*) zijn inmiddels aangetroffen.

Op de voormalige akkers bleek geen zaadbank aanwezig te zijn. In 2014 werd begonnen met het aanbrengen van hooi van soortenrijke percelen op de nog zeer open vegetatie van de voormalige akkers. Dit hooi was afkomstig van een botanisch interessant grasland op een zuidhelling van het Voerdal en – dank zij de hulp van de Jeugdbond voor Natuur en Milieu – van een kalkrijk stukje van de Tiendeberg. In 2015 werd het laatste perceel geënt.

In een nieuw Life project, Life Pays Mosan, waar grensoverschrijdend (Nederland, Vlaanderen en Wallonië) aan het herstel van kalkgraslanden zal worden gewerkt, zal Natuurpunt op grote schaal werken aan het fosfaatprobleem. Op een oppervlakte van niet minder dan 40 ha is in 2015 een uitmijningsbeheer opgestart. Die techniek houdt in dat de bodem met kunstmest (kalium, nitraat) wordt verrijkt, waardoor de planten sneller groeien en daardoor ook meer fosfaat uit de bodem zullen opnemen. Door tevens meerdere maaibeurten uit te voeren, wordt een snellere afvoer van fosfaten gerealiseerd. Omdat er geen ervaring bestaat in verband met het uitmijnen op een kalkrijke bodem, zal een team van de Universiteit Gent (FORNALAB van professor Kris Verheyen) het proces begeleiden en gericht fundamenteel onderzoek uitvoeren.

Bosbeheer met begrazing

Buiten het Noordal, op het plateau van de Schoppemerheide en de zuidhelling van de Voervallei, werd gekozen voor een meer natuurlijk beheer met integrale begrazing. In het begin waren de Gallowayrunderen het hele jaar door in het gebied aanwezig, maar

Foto 4. Na het afgraven van de toplaag van een weide (zuidelijke ontgrondingszone) op kalkrijke bodem kiemden heel wat typische soorten van kalkrijke graslanden (foto: Joost Dewyspelaere).

onder meer door problemen met watervoorziening in de winter werd overgeschakeld op seizoensbegrazing. De dieren zijn nu vanaf eind april tot zo laat mogelijk in december in Altenbroek; de winter brengen ze door in een stal in Mechelen (B). De begrazing zorgde voor fraaie ontwikkelingen in het bos. In de lente en zomer komen de runderen nauwelijks in het bos, maar vanaf oktober vinden ze daar wel hun gading. Eerst gaan ze op zoek naar eikels, later grazen ze ook vaak in het bos en ruimen daarbij klimop en vooral bramen op. Toch is het vooral de betreding die invloed heeft op het bosecosysteem. De humus wordt sneller verteerd, zodat een laag dorre bladeren plaats maakt voor een rijke kruidlaag met de klassieke voorjaarsflora met onder andere Gele dovenetel (*Lamium galeobdolon*), Bosanemoon (*Anemone nemorosa*), Lelietje-van-dalen (*Convallaria majalis*) en Lievevrouwebedstro (*Galium odoratum*).

De naar het zuiden gekeerde helling van de Voervallei tussen Sint-Martensvoeren en 's-Gravenvoeren is grotendeels bebost. Dat hellingbos is overigens ook kenmerkend voor de andere beekdalen in de omgeving, de Veurs en de Gulp. In de hoger gelegen zone groeit op een zuur, voedselarm vuursteenluvium een Eiken-Berkenbos. Alleen onderaan de helling zit de kalklaag dicht onder het oppervlak, zodat zich daar een Esdoorn-Essenbos kan ontwikkelen (Cornelis et al., 2007). Vaak zijn de bossen op kalkgrond in het verleden echter gerooid en omgezet in weiland, waardoor er alleen een smalle gordel van over is gebleven.

Bovenaan de helling situeerde zich de 'bruyère de Choppem', zoals ze op de Ferrariskaart uit 1777 staat aangeduid. Dit was ooit

het grootste heidegebied van de Voerstreek die geleidelijk aan verdween door gebrek aan begrazing en beplanting met exoten. In deze zone werden de afgelopen 15 jaar heel wat aanplantingen van lork, spar en Robinia gekapt en dichte struwelen van Amerikaanse vogelkers opgeruimd. Deze maatregelen zorgen ervoor dat de heidesoorten van weleer weer licht krijgen: Struikhei (*Calluna vulgaris*), Veelbloemige veldbies (*Luzula multiflora*), Pilzegge (*Carex pilulifera*), Brem (*Cytisus scoparius*), Pijpenstrootje (*Molinia coerulea*) (zeldzaam in Voeren!), Bosdroogbloem (*Gnaphalium sylvaticum*), Fijn schapengras (*Festuca filiformis*), Fraai hertshooi (*Hypericum pulchrum*) en Liggend walstro (*Galium hercynicum*) treden opnieuw op de voorgrond, waardoor de Voerense heide wordt hersteld. Bijzonder is de kieming van Duits viltkruid (*Filago germanica*).

In 2012 kon dankzij Interreg Habitat 2,7 ha geplagd worden en wordt de door Adelaarsvaren (*Pteridium aquilinum*) overwoekerde zone tweemaal per jaar gemaaid. Op figuur 2 zijn deze plagplekken aangeduid. In totaal is 6 ha van de historische Schoppemerheide weer in ontwikkeling.

Helemaal boven op het plateau lagen vóór de aankoop door Natuurpunt maïsackers. Die zijn spontaan 'verboos' met vooral Ruwe berk (*Betula pendula*). Het is de bedoeling in deze percelen zo weinig mogelijk in te grijpen en er een natuurlijke successie te laten plaatsvinden.

In het Esdoorn-Essenbos vond in 2012 ook kap plaats, die de uitbreiding van Purperorchis (*Orchis purpurea*) ten goede zou moeten komen. Ook de Hazelmuis (*Muscardinus avellanarius*), die hier al voorkomt, zal wellicht profiteren van de ontwikkelingen in de mantelvegetatie van het bos.

De eerste fase in het beheer resulteerde tot nu toe niet alleen in het verdwijnen van uitheemse boomsoorten en de transformatie van een agrarisch naar een meer natuurlijk landschap. Het zorgde er ook voor dat de grote verschillen in de samenstelling van de bodem, die vaak op korte afstand vleksgewijze verandert, nu volop tot uiting komen.

Aanvullende landschapselementen

Op enkele percelen werden hoogstamfruitbomen van oude, voor de streek typische rassen aangeplant. Ze versterken in de eerste plaats de landschappelijke waarde, nu ook in de Voerstreek de boomgaarden zeldzamer en kaler worden. Via een 'plukboomgaard' zouden ze ook een educatieve invulling moeten krijgen. Tenslotte profiteert de Das (*Meles meles*), die zowel in als buiten het reservaat veel voorkomt, van achtergebleven fruit.

In het beheerplan is er overigens ook veel aandacht voor de kleine landschapselementen die in het reservaat aanwezig zijn: knotbomen van Es (*Fraxinus excelsior*) en Haagbeuk (*Carpinus betulus*), hagen en poelen. Een speciale plaats nemen de bomen in die in de negentiende eeuw werden aangeplant om het 'uitstralings-effect' van het kasteelpark naar het omringende landbouwgebied vorm te geven. Het gaat duidelijk om cultivars, van bijvoorbeeld Plataan (*Platanus spec.*), Beuk (*Fagus sylvatica*) en Paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), maar omwille van hun cultuurhistorische waarde behouden ze hun prominente plaats in het landschap.

De Noor is de enige waterloop die percelen van het reservaat doorsnijdt. Ten behoeve van de bouw van watermolens werd de beek ooit verlegd. Onoordeelkundig slibruimen had als resultaat

dat de beek zich ging insnijden in de krijtbodem. Om deze erosie te keren werden drempels geplaatst. De hierdoor ontstane water-vallen vormen echter grote hindernissen voor de vissen. Helaas werd de beekbeheerder nog niet bereid gevonden om hieraan iets te doen.

Natura 2000 – nog lang geen netwerk

Hoewel de NGO's in de regio met Life Pays Mosan over landsgrens en taalgrens heen startten met een samenwerking is Natura 2000 in de regio nog lang geen netwerk.

Het is opvallend hoe verschillend de afbakening in Vlaanderen, Wallonië en Nederland is. De Vlaamse en Waalse afbakeningen, zijn in het grensgebied op enkele kleine fouten, eerder volledig. Nederland is duidelijk heel zuinig geweest met het aanmelden van habitatrichtlijngebieden waarbij men niet aan het realiseren van een netwerk heeft gedacht. De schraallanden van het Maasdal zouden via het Noordal perfect verbonden kunnen worden met het Geul- en Gulpdal. Met een gericht beheer zouden de graslanden met hun kalkrijke bodem de perfecte schraallandcorridor kunnen zijn. Helaas zijn deze gronden niet aangemeld als Natura-2000 gebied en zijn graslanden in de Noorbeemden in het geheel niet aangemeld. Enkel boshabitats zijn er aangemeld. Jammer! Ook bij de opmaak van de beheerplannen van Natura 2000 wordt geen rekening gehouden met de terreinen over de land- of taalgrens. Alleen het bestaan wordt vermeld in wederzijdse documenten.

Heel veel kansen voor natuur blijven hierdoor onbenut. Dit kan toch niet de bedoeling zijn in een Natura 2000!

Literatuur

Cornelis, J., M. Hermy, L. De Keersmaecker & K. Vandekerckhove, 2007. Bosplantengemeenschappen in Vlaanderen – Een typologie van bossen op basis van de kruidachtige vegetatie. Rapport INBO.R.2007.1. Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek en K.U.Leuven, afdeling Bos, Natuur en Landschap in opdracht van de Vlaamse Overheid, agentschap voor Natuur en Bos, Brussel: 113-118.

Natagora, z.d. LIFE 'Hélianthème' – Kalkgraslanden terug in de zon. <https://dl.dropboxusercontent.com/u/11421703/layman-NL-light.pdf>

Summary

Altenbroek: a nature reserve in the valleys of Noor and Voer, Belgium

Since its acquisition in 1995, Natuurpunt performs a management in the nature reserve Altenbroek (Voeren (B)) focused at restoration of habitats that had been deteriorated by the expansion of agriculture and forestry. Especially calcareous grasslands and heathlands should take advantage of it. Besides the traditional restoration management by grazing and mowing, also removal of phosphate-rich topsoil and phosphate-extraction are applied.

J. Dewyspelaere
projectleider Natuurpunt
Coxiestraat 11
B-2800 Mechelen
joost.dewyspelare@natuurpunt.be

R. Palmans
lid werkgroep Altenbroek
rik.palmans@scarlet.be